

PREACHER OF GÜL MOSQUE

Gül Câmi'i'nin Hatibi

Ekrem BEKTAŞ¹

Abstract

It is known that Classical Turkish poetry or with its common name Divan poetry has a variety of connotation. In classical Turkish poetry, it is possible to find a projection or a reflection of many aspects which are related to social issues. Many researchs which are conducted in this field show the evidence of this case. It can not be thought that Divan poet who is a member of Muslim society is far away from the religious values, the customary and the culture of the society. The mosques have a huge impact on religious life of muslims and other aspects that are related to mosques (such as religious community, sermon, pulpit, altar etc.) has taken a place either directly or indirectly in our classical poetry. Especially the name of Gül Mosque which is a historical mosque in Istanbul, has inspired poets and has been subject to couplets with various metaphors and dreams. According to the our determination, the number of poet who use these metaphors and dreams is almost 20. In these couplets, there are many metaphors, such as, rose garden has been likened to a mosque, a nightingale to a mosque preacher addressed the congregation, a rose brunch to a pulpit, a doves to anyone who read the Qur'an and flowers has been linkened to the congregation. In this article, mainly Gül Mosque, and some examples couplets included these issues related to mosque will be addressed.

Key Words: *Gül Mosque, preacher, pulpit, minaret, nightingale, turtledove, rose branch, cypress.*

Özet

Klasik Türk şiirinin veya yaygın ismiyle divan şiirinin zengin bir çağrışım dünyasına sahip olduğu bilinmektedir. Sosyal meselelere taalluk eden birçok hususun, klasik Türk şiirinde bir yansımaları veya bir izdüşümünü bulmak mümkündür. Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar da bunu ispatlar niteliktedir. Zaten Müslüman bir topluma mensup olan divan şairinin, toplumun dini değerlerine, örf ve âdetlerine, kısacası kültürüne bigâne kalması da düşünülemez. Müslümanların dini hayatında önemli bir yere sahip olan câmi ve câmi ile ilgili birçok husus (câmi, câmi cemaati, hutbe, minber, mihrap vs.) ya bizzat ya da dolaylı olarak klasik şiirimizde yer almıştır. Özellikle İstanbul'da tarihi bir câmi olan Gül Câmi'i ismi şairlere ilham kaynağı olmuş ve çeşitli benzetme ve hayallerle beyitlere konu olmuştur. Bizim tespitlerimize göre bu benzetme ve hayalleri kullanan şairlerin sayısı yirmiye yakındır. Bu beyitlerde gül bahçesi camie, bülbül camide cemaate hitap eden hatibe, gül dalı minbere, kumru Kur'an okuyan kimseye, çiçekler cemaate benzetilmiştir. Bu makalede, başta Gül Câmi'i olmak üzere câmi ile ilgili saydığımız bu hususların işlendiği örnek beyitler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelime: *Gül Câmi'i, hatip, minber, minare, bülbül, kumru, gül dalı, servi.*

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, e-posta: ekrembek13@yahoo.com

Giriş

Doktora tezimizi² hazırlarken, Pertev'in ilgimizi çeken birçok beytini tespit etmiştik. Zamanın ve başka meşguliyetlerin araya girmesiyle bu beyitler geçici de olsa unutulmaya yüz tuttu. Fakat e-posta kutusundaki "Hutbe" konulu çağrı mektubunu görünce, unutulmaya yüz tuttu dediğimiz Pertev'in beyitlerini hatırlattı ve bu konuda yazı yazmaya sevk etti. Bu amaçla, başta Pertev Divânı'ndaki

Gül Câmî'inün bülbül-i zâr oldı hatîbi
İtdi yine kendüsine şâh-ı güli minber g. 100/3

Güller ile Gül Câmî'i oldukda gülistân
Her şâh-ı güli bülbüle minber bilürüz biz g. 226/6

Oldı yine cemâ'at-i ezhâr saf-nişin
Çıkdı hatîb-i Câmî'-i Gül minber üstine g. 483/5³

beyitler olmak üzere Metinbankası Projesi kapsamında araştırmacıların istifadesine sunulan divanlar taranmaya başlandı. Pertev'in yukarıdaki söyleyişini andıran beyitlerin dışında câmi, hatip, minber, müezzin ve özellikle vâiz⁴ ile ilgili onlarca beyit tespit edildi.

Klasik Türk şiirinin veya yaygın ismiyle divan şiirinin zengin bir çağrışım dünyasına sahip olduğu bilinmektedir. Sosyal meselelere taalluk eden hemen her hususun, bu şiirde bir yansımasını veya bir izdüşümünü bulmak mümkündür. Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar da bunu ispatlar niteliktedir.⁵ Zaten Müslüman bir topluma mensup olan divan şairinin, toplumun dini değerlerine, örf ve âdetlerine, kısacası kültürüne bigâne kalması da düşünülemez. Dolayısıyla toplumun dinî hayatında önemli bir yere sahip olan câmi ve câmi ile ilgili birçok husus (câmi, câmi cemaati, vâiz, hutbe, minber, mihrap vs.) ya bizzat ya da dolaylı olarak klasik şiirimizde yer almıştır. İşte bu makalede, câmi ile ilgili bazı hususların eski şiirdeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Câmi, Müslümanların namaz kıldığı yer olmakla birlikte özel gün (cuma, bayram) ve gecelerin de (kandil) mekânıdır. Câmilerde, bayram ile kandil gün ve gecelerinde toplanan Müslümanlara, dinî konularda vaaz verildiği gibi cuma ve bayram namazlarında da hutbe okunur. Câmilerin, Müslümanların dinî hayatında bu saydıklarımızın dışında daha birçok fonksiyonu vardır.

Pertev'in yukarıya aldığımız beyitleri hareket noktamız olduğu için öncelikle bunlar üzerinde durulacak ve başka şairlere ait örneklerle de konu genişletilmeğe çalışılacaktır. Pertev'in üç farklı gazelinden alınan beyitlerindeki anahtar kelime 'Gül Câmî'i olup bu

² Ekrem Bektaş, *Muvakkit-zâde Pertev Divânı*.

³ Bektaş, age.

⁴ Metinbankası'nda kayıtlı divanlarda yaptığımız taramaya göre "vâ'iz" ile ilgili çok sayıda gazel ve beyit tespit edildi. Bu yüzden ayrı bir çalışma konusu olarak düşünülmektedir.

⁵ Bkz. Cem Dilçin, "Türk Kültürünün Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Türk Dili*, S. 571, s. 619-626; Muhammet Nur Doğan, "Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, s. 51-62; Sabahattin Küçük, "Baki'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 59, s. 153-166; Halil İbrahim Tuğluk, "Edebiyat-Toplum İlişkisi: Lâmekânî'nin Bir Gazeline Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. I, s. 81-90; Atilla Şentürk, "Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", *Türk Dili*, S. 495, s. 175-188; Mümine Çakır, "Kavsi'nin Şiirlerinde Sosyal Hayat", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* s. 105-124.

kelime grubu etrafında tenasüp sanatı (gül, bülbül-i zâr, hatib, şâh-ı gül, minber, gülistan, cemâ'at-i ezhâr, saf-nişin) oluşturulmuştur.

XVIII. yüzyıl şairi olan ve hayatını İstanbul'da geçiren Pertev'in şiirlerinde, İstanbul ile ilgili birçok beyte rastlamak mümkündür.⁶ İşte Pertev'in üç farklı beyitte andığı Gül Câmî'i, İstanbul'daki tarihî câmilerden biri olup kaynaklarda hakkında bilgi mevcuttur.⁷ Pertev, İstanbul'da tarihî bir câmî ismi olan Gül Câmî'inden yararlanarak güzel benzetmeler yapmış ve beyitlere değişik anlamlar katmıştır. Pertev'in birinci beytinin düzyazıyla ifadesi "*İnleyen bülbül, gül dalını yine kendisine minber edip Gül Câmî'inin hatibi oldu.*" şeklinde olabileceği gibi "*Gül Câmî'inin hatibi inleyen bülbül oldu. Gül dalını yine kendisine minber etti.*" biçiminde de olabilir. Burada tevriyeli kullanılan "Gül Câmî'i" ifadesiyle yukarıda hakkında bilgi verilen câmî kastedildiği gibi, çiçeklerden meydana gelen ve bir câmî'i andıran gül bahçesi de kastedilmiştir.

Divan şiirindeki gül-bülbül mazmunu veya bülbülün güle olan aşkı bilinen bir husustur. Câmide, cuma veya bayram namazı hutbesini okuyan hatip, nasıl ki zaman zaman kendinden geçip cemaati coşturuyorsa, gül bahçesinin hatibi olan bülbül de gül dalını kendisine minber yapıp gül cemaatine yani çiçeklere hutbe verip onları coşturur. Câmilerde dinî bir ritüel olarak gerçekleştirilen hutbe okuma hadisesi, ince bir hayal ve şairâne bir söyleyişle dile getirilmiştir. Pertev'in kendisi de bu benzetmeyi beğenmiş olmalı ki aşağı yukarı aynı söyleyişi üç farklı beyitte tekrarlamıştır. Şairin diğer iki beyti de bu söylediklerimizi teyit eder mahiyettedir. Diğer bir ifade ile şairin beyitleri âdeta birbirini açıklar vaziyettedir. "*Gül Câmî'i, güllerle gül bahçesine döndüğünde, bülbül için her gül dalını minber biliriz.*" şeklinde nesre aktarabileceğimiz ikinci beyitte de aynı şeyler anlatılmakla beraber ifade ediş tarzı farklıdır. Dilimizde maruf çiçek adı olan gülün Farsçadaki esas anlamı çiçek olup şair kelimenin asıl anlamını da kastederek kullanmıştır. Dolayısıyla gül bahçesinde, her renk ve her kokudan çiçek olabileceği gibi özellikle cuma ve bayram namazlarında câmî'i dolduran insanlar da çeşit çeşittir. Kısaca şair, gül bahçesini çeşitlilik açısından câmî'e benzetir. Pertev'in üçüncü beyti de diğer iki beyitle yakın anlamda olup "*Çiçek cemaati, yine saf (oluşturmak için oturdular) tuttular. Gül Câmî'inin hatibi (de hutbe okumak için) minbere çıktı.*" şeklinde nesre aktarabiliriz. Daha önce de ifade edildiği gibi gül bahçesi câmî'e, bahçedeki çiçekler cemaate, gül dalı minbere ve bülbül de hatibe benzetilerek teşbih yapılmıştır.

Pertev'in yukarıdaki benzetmelerinin, kendisine ait olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak Pertev'den önce bu benzetmeleri kullanan birçok şair tespit etmiş bulunuyoruz. Bunlar sırasıyla Karamanlı Nizamî (ö. 1465 veya 1473), Karamanlı Aynî (ö. 1490'dan sonra), Necatî Bey (ö.1509), Mesihî (ö. 1512), Revanî (ö. 1524), Hayalî (ö.1557), Âşık Çelebi (ö.1572), Nevî (ö. 1599), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600), Süheylî (ö. 1633-4), Na'îlî-i

⁶ Bkz. Bektaş, age, s. 85-87.

⁷ İstanbul'un kuzey kısmında Haliç kıyısında Aykapı (Ayakapısı) semtinde bulunmaktadır. Büyük ölçülerde bir yapı olan Gül Camii'nin Bizans dönemindeki adı ve yapım tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Genellikle buranın Deksikrates'teki Aya (Haçia) Theodosia Kilisesi olduğu yolunda yerleşmiş bir görüş vardır. J. Pargoire, bu kilisenin Aya Evphemia adına yapıldığını, ancak Latin işgalinden (1204-1261) sonra Bizans İmparatorluğu ihya edildiğinde XIII. yüzyıl sonlarında adının Theodosia'ya dönüştürüldüğünü kaydeder.

Bir rivayete göre 1453'te azizenin yortu günü olan 29 Mayıs'ta kilise güllerle donatılmıştı; o gün şehre giren Türkler binayı camiye çevirdiklerinde bundan dolayı adına Gül Camii demişlerdir. Fakat o günlerde Bizanslılar'ın gül toplayıp bir kiliseyi süslemekten daha önemli işleri olacağından böyle bir rivayetin doğruluğu çok şüphelidir. Caminin içinde Gülbaba denilen bir yatacın kabrinin bulunduğu inanıldığından binaya bu adın verildiği de söylenir. Bu konuda başka söylentiler de vardır. Daha fazla bilgi için bkz. Semavî Eyice, "Gül Camii" DİA, yıl, 1996, cilt: 14, s. 223-225.

<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=G%C3%BCl+Camii> (erişim tarihi: 24.02.2015).

Kadim (ö. 1666), Edirneli Kâmi (ö. 1724), Seyyid Câzîm (ö. 1725-6), Arpaemini-zâde Mustafa Samî (ö.1734), Ahmed Neyli (ö. 1748), Diyarbakırlı Lebîb (ö. 1768-9), Şeyh Gâlib (ö. 1799) ve Refî-i Kâlâyî (ö.1822)'dir.

Yukarıda da görüldüğü gibi bu şairlerimizden üçü XV. yüzyıl şairidir. Bu şairlerin ölüm tarihlerinden hareketle, tespit ettiğimiz örnek beyitler arasında en eski tarihli olanın Karamanlı Nizamî'ye ait olabileceğini tahmin ediyoruz. Karamanlı Nizamî'nin aşağıdaki beyti, Pertev'in yukarıdaki beyitleriyle tam uyuşmazsa da anlatılmak istenen şey aslında aynıdır. Çünkü divan şairlerini birbirinden ayıran en önemli özellik söyleyiş farklılığıdır. Nizamî'nin beytinde öne çıkan şey sevgilinin padişah olarak telakki edilmesi ve bülbülün onun güzelliğinin hutbesini râst makamında okumasıdır. Şairin "*Çemen kuşu (bülbül), şimşir ağacından (minberden) senin kaddin/boyun adına, râst makamında güzelliğinin hutbesini yüksek sesle okuyor.*" diye nesre aktardığımız beyti şöyledir:

Hutbe-i hüsnî bülend âvâze ile râstda
Kaddün adına okur murg-ı çemen şimşâddan g. 89/5⁸

Karamanlı Nizamî ile çağdaş ve hemşehri olan Karamanlı Aynî de aşağıdaki beytinde "hutbe-hân, şâh-ı gül, hatîb, gusn-ı serv, bülbül ve minber" kelimeleriyle tenasüp yaparak aynı benzetmeyi kullanmıştır. Karamanlı Nizamî'de sevgili padişah iken Aynî'nin beytinde bahçenin en güzel çiçeği olan gül padişahtır. İslâm geleneğinde halife veya padişah tahta çıktığında (cülus) kendisi adına nasıl ki hutbe okunuyorsa, gülün padişah olduğu yerde (bahçede) de servi dah, minber ve bülbül de hatip olup hutbe okuyacaktır. Aynî'nin "*Bülbül, servi dalını kendisine minber edip gül padişahu adına hatip gibi cihana hutbe okuyor.*" anlamındaki beyti şöyledir:

Hutbe-hân olmağa şâh-ı gül adına çün hatîb
İde gusn-ı serv üzre bülbüle minber cihân g. 22/16⁹

Bu beyitteki "cihân" kelimesine de önem atfetmek gerekir. Çünkü Yavuz Sultan Selim ile birlikte (1516 yılında) halifelik Osmanlılara geçmiş ve bundan sonraki her bir Osmanlı padişahu aynı zamanda İslam'ın yeryüzündeki halifesi olmuştur. Dolayısıyla cihan padişahu (halife) adına okunan hutbe, evrensel olduğu gibi bülbülün gül adına okuduğu hutbe de cihanşümuldür.

Beyitteki çağrışımlardan hareketle dünyanın her tarafında aynı nağmeyi terennüm eden ve hayvanlar âleminin temsilcisi olan bülbül, bitkiler âleminin padişahu olan güle karşı teşekkürlerini, takdirlerini arz ediyor denilebilir.

Aynı yüzyıl şairi Necatî'nin aşağıdaki beytinde de gül bahçesi Medine'ye, kumrular Kur'an okuyan hâfızlara, servi ağacı da minareye benzetilmiştir. Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicret edip orada Medine (medenî ve şehirli) devletini kurması, mübarek kabrinin orada bulunması ve Medine-i münevvere (nurlandırılmış şehir) olarak vasıflandırılması gibi özelliklerin telmih edildiği beytin düzyazısı şöyledir: "*Gül bahçesi Medine gibi baştanbaşa nurlandı. O gül bahçesinde kumrular (yusuçuk) okuyucu (hatip), servi de minare olurlar.*"

Gülşen münevver oldı ser-â-ser Medine-vâr
Kumrular anda mukri' olurlar menâr serv k. 21/9¹⁰

⁸ Haluk İpekten, *Karamanlı Nizamî Divânı*.

⁹ Ahmet, Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divânı*.

¹⁰ Ali Nihat Tarlan, *Necatî Bey Divânı*.

Necati'den üç yıl sonra vefat eden ve onun yukarıdaki beytini andıran Mesihî'nin de bir beyti vardır. Necati'nin beytindeki müşebbehünbih olan "Medine" kelimesi bu beyitte "Bilâl" olmuştur. Bilâl'in Habeşistanlı köle bir ailenin çocuğu olarak Müslümanlığı kabul eden ilk yedi kişiden biri ve ilk ezan okuyan (müezzin) olduğu bilinmektedir. Her iki beytin de benzeyen ve benzetilenin hemen hemen aynı olduğu ve "*Bülbül, gül dalı minaresine çıkıp kumru sesli Bilal gibi âleme hitap eder.*" biçiminde nesre aktarılabilen beyit aşağıdadır:

Bülbül menâr-ı şâha çıkup nite kim Bilâl
Kümrü nidâsı ile ider 'âleme hitâb k. 7/7 ¹¹

XVI. yüzyıl şairlerinden altı kişinin divanında konumuzla ilgili beyitler tespit edilmiştir. Bu şairlerden ilki Revanî olup onun tespit edilen üç beytinde de aşağı yukarı aynı benzetmeler yapılmıştır. Klasik şiirin muayyen bazı özellikleri bu beyitlerde aynen dile getirilmiştir. Revanî'nin birinci beyti Necati'nin, ikinci beyti de Karamanlı Aynî'nin beytinin bir kopyasıdır. Necati ile Revanî'nin beyitleri hem vezin hem de redifleri; Karamanlı Aynî ile Revanî'nin beyitleri ise sadece vezinleri ortaktır. Revanî'nin ilk beytinde, daha önce de ifade edildiği gibi gül "padişah", bülbül de onun adına hutbe okuyan "hatip" olarak hayal edilmiştir. Yine aynı beyitte bir yerin İslam beldesi olup olmadığının sembollerinden olan minare¹² kelimesi ile serv arasındaki benzetme dikkat çekicidir.

Bülbül çemende hutbeyi gül adına okur
Çün câmi'inde gülşenün olmuş menâr serv k. 27/6
"*(Serin) gülbahçesi câmi'inde servi minare olduğu için bülbül çemende gül adına hutbe okuyor.*"

Revanî'nin ikinci beyti ve açıklaması da şöyledir:

Câmi'-i gülşen içinde bülbül olmuşdur hatîb
Şâh-ı gülden ana kurmuşdur yine minber çemen k. 22/8
"*Gül bahçesi câmi'inde bülbül hatip olmuştur. Bahçedeki gül dalı da ona minber (olsun diye) yapılmıştır.*"

Şairin üçüncü beytinde de aynı benzetmeler kullanılmış ve aşağı yukarı aynı şeyler ifade edilmiştir. "*Gül fidanı, câminin minaresi olmuş, (gül dalındaki) gonca da minarelerde süs için asılmış kandillerdir sanırsın.*" biçiminde açıklayabileceğimiz beyit şudur:

Menâr-ı câmi' olupdur nihâl-i gül sanasın
Ki zeyn idüp ana kandiller asar gonca k. 28/9¹³

Aynı yüzyıl şairi Hayalî'nin aşağıdaki beytinde de aynı benzerlik (çemen-gül câmi'i, menâr-serv) vardır. Hayalî'nin bir kasidesinde geçen beyti ile Necatî ve Revanî'nin beyitleri aynı vezin ve redifte yazılmıştır. Hayalî'nin İstanbul'daki Gül Câmi'ini de çağrıştıran beyti

¹¹ Mine Mengi, *Mesihî Divânı*.

¹² Edirneli Kâmi'nin "Ey rakip! "O servi boylu sevgilinin aşkını gel gönülden çıkar. Bu mümkün olmayan bir durumdur. Çünkü kâfirlerin köyünde minare olmaz." şeklinde nesre aktardığımız

Rakîbâ gel çıkar ol serv-kad sevdâsını dilden

Bu vaz'-ı nâ-revâdur kûy-ı kâfirde menâr olmaz g. 86/3

beyti bu söylediklerimizimizin şiirsel bir ifadesidir.

¹³ Ziyâ Avşar, *Revânî Divânı*.

şöyle nesre çevrilebilir: “*Ey gonca dudaklı (sevgili)! Çemen (bahçe), gül câmi'i olmuş, servi orada (gül bahçesinde) minare; kendinden geçmiş bülbül de (Kur'an) okuyucu (hatip)dur.*”

Gül câmi'i olup durur ey gonca-leb çemen
Mukridür anda bülbül-i şeydâ menâr serv k. 11/9¹⁴

Tezkire yazarı *Âşık Çelebi Divânı*'nda da aynı benzetmelerin kullanıldığı bir beyit bulunmaktadır. Yukarıda üzerinde durduğumuz bazı beyitlerde de görüldüğü gibi beytin en belirgin özelliği gülistanın (gül bahçesinin), İstanbul'daki tarihî Gül Câmi'ini de hatırlatacak şekilde kullanılmasıdır. Şair bu benzetmeyi yaparken, İran edebiyatının güçlü şairlerinden Sa'dî (Gülistân müellifi), Molla Câmi ve Hâfız-ı Şirazi'yi de telmih eder. Yine üveyik kuşu anlamına gelen fâhte'nin Türk müziğinin büyük usullerinden biri olduğunu da hatırlatmak gerekir. “*Gül bahçesi, Gül Câmi'idir. Orada bülbül, güzel okuyucu (gazelhân), üveyik kuşu da gül dalı kürsüsünde hâfız (Kur'ânı ezber okuyan)dır.*” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte andelib (bülbül), Gülistân kitabından beyitler, üveyik de *Hâfız Divânı*'ndan şiirler ezberliyor. Zengin tedailer uyandıran *Âşık Çelebi*'nin beyti şöyledir:

Gülsitân Gül Câmi'idür anda hoş-hân 'andelib
Fâhte Hâfız ki kürsi-i nihâl üstindedür trkb. 2/7¹⁵

Nevî'nin aşağıdaki iki beytinde de benzer bir söyleyiş vardır. Birinci beyitte gül bahçesi, câmi yerine şehre benzetilmiştir. Şehir ile bahçe arasında çeşitlilik ve hayatın renkliliği yönünden benzerlik vardır. İstifham ve tecahül-i ârif sanatlarıyla şair bülbüle seslenerek “*Ey bülbül! (Gül) dalı minaresine çıkıp haykırman ve bağırman neyin nesidir? Yoksa gül bahçesi şehri, bu gece tutuştu mu?*” diye sorar.

Tutuşdı mı bu gice şehri-i gülşen ey bülbül
Nedür menâre-i şah üzre bâng ü efgânun g. 234/3

Beyitteki “tutuşmak” fiiliyle âdete telmih yapılmıştır. Eskiden şehirlerde -günümüzde bazı köylerde- meydana gelen yangın, sel vs. gibi afetler câmilerde salâ verilerek halka duyurulurdu. Ya da insanlar yüksek bir yere çıkarak hadiseyi duyurmaya çalışırlardı. Bahçenin tutuşması, mecazen açılan çiçeklerin kırmızı renkli olması demektir.

Nevî ikinci beytinde bülbül gibi şakıdığını ima ederek kendisini över. Bülbülün güle âşık olduğu mevsim ilkbahardır. Çünkü bahar mevsimi hayatın en canlı, en renkli ve en hareketli olduğu zamandır. “*Bülbüller, gül dalını kendine minber edip yaşama sevincini dile getiriyor. Ey sakî! Nevî ne vâiz ne de hatiptir. (Bu yüzden ona) şarap sun.*” ifadesinin şiirsel şekli şöyledir:

Minber-i şah üzre bülbüller salâ-yı 'ayş ider
Sâkiyâ mey sun degül Nevî ne vâ'iz ne hatib g. 22/5¹⁶

XVI. yüzyıl şairi Gelibolulu Mustafa Âli'nin de aynı teşbihi kullandığı iki beyti elimizdedir. Aynı kasideden alınan beyitlerin ilkinde gül bahçesi câmi'e, devha (ağaç) minbere, çemen mahfile, suffalar (gölgelikler) da feleğe benzetilmiştir. “*Gül bahçesi câmi'inde ağaçtan minber kuruldu. Bahçe mahfîl (toplantı yeri, câmilerde padişaha has yer) oldu, suffalar (gölgelikler) feleği bile aştılar.*” diye nesre aktardığımız ilk beyti aşağıdadır:

¹⁴ Ali Nihad Tarlan, *Hayalî Bey Divânı*.

¹⁵ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Divânı*.

¹⁶ Mertol Tolum-Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*.

Kuruldu câmi'-i gülşende devhadan minber
Mahâfil oldu çemen suffalar felek-fersâ k. 9/13

Bülbülün hatibe, kumrunun müezzine teşbih edildiği şairin ikinci beyit ve düzyazısı da şöyledir:

Çü 'andelib hatib oldu hitta-i çemene
Tuyûra eyledi kumrî mü'ezzinâne salâ k. 9/5¹⁷

“Bülbül, çemen ülkesine hatip olduğu için kumru da müezzin gibi kuşları namaza davet eder.”

XVII. yüzyıl şairi Süheylî *Divânı*'nda, doğrudan Gül Câmi'iyle ilgili olmasa da dolayısıyla konumuzla ilgili iki beyit tespit edilmiştir. Şairin “*İnleyen bülbül, bu parlak/güzel matla beytini gönülden diline dolayıp gül minberinde mırıldanarak okuyor.*” şeklinde kendisini övdüğü birinci beyti şöyledir:

Dilde bu matla'-ı garrâyı idüp vird-i zebân
Minber-i gülde terennümle okur bülbül-i zâr k.22/23

Süheylî “*Gül dalından yapılmış minberin üstünde kendinden geçmiş bülbül ile binlerce (bülbül) kıraat eden (okuyan) kumru nasıl meth ü sena ediyor.*” şeklinde düzyazıya çevirdiğimiz ikinci beytinde her mahlukatın kendine özgü dil ile yaratıcısını övdüğünü ifade ediyor. Sanatlarla yüklü beyit aşağıdadır:

Hezârân kumrî-i mukrî nice medh ü senâ eyler
Fîrâz-ı minber-i çübîn-i gülde bülbül-i şeydâ k. 2/37¹⁸

Sebk-i Hindî'nin önemli temsilcilerinden olan Nâ'îli-i Kadîm'in aşağıdaki beytinde de daha önce üzerinde durduğumuz bazı hususların tekrar edildiğini görüyoruz. Teşbih, istiare ve hüsn-i talil sanatlarının belirgin olduğu

Mahfel-i câmi'-i gülşende gül-i al-i çemen
Bülbül-i hoş-nefese nâ't-ı sezâvâr okudur g. 98/2¹⁹

beytini “*Bahçenin kırmızı gülü, gül bahçesi câmi'inin mahfilinde güzel sesli bülbüle, uygun şiirlerini (na't) okutur.*” şeklinde nesre çevirebiliriz.

XVIII. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde de konumuzla alakalı birçok beyit tespit edilmiştir. Bunlardan biri Edirneli Kâmi'ye aittir. “*İçi mina renkli olan lale fitili alevlendi. Gül bahçesi câmi'indeki feyiz (mane'î coşkunculuk) de kandilin ışığını parlattı.*” diye çevirdiğimiz beyit şöyledir:

Şu'le-yâb oldu fetil-i lâle-i minâ-derûn
Câmi'-i gülşende kandilin fûrûzân itdi feyz g. 102/3²⁰

Seyyid Câzîm'in aşağıdaki beytinde sevgilinin boyu minareye, bülbül de ezan okuyan müezzine benzetilmiştir. Divân şiirinde sevgilin boy bosunun minareye benzetilmesi

¹⁷ Kudret Altun, *Gelibolulu Âli Divânı*.

¹⁸ Mahmut Esat Harmancı, *Süheylî Divânı*.

¹⁹ Haluk İpekten, *Nâ'îli-i Kadîm Divânı*.

²⁰ Ali Yıldırım, *Kâmi Divânı*.

alışıl gelmiş bir benzetme ve mübalağadır. Fakat sevgiliye ulaşamayan âşğın inleyişleriyle ölmek üzere olduğunu bu yüzden bülbülün ezan okunmasını istemesi çok karşılaşılan bir ifade tarzı olmadığını düşünürüz. Ayrıca şair, “menâr-ı câmî-i gül” ifadesiyle hem İstanbul’daki tarihi Gül Câmî’ini hem de güllerin bulunduğu bahçeyi kastetmiştir. “Ey bülbül! O gül yanaklı sevgilinin boyu, Gül Câmî’inin minaresi (kadar)’dır. (Bunun için) âşık, bülbülün ezan okumasını ister.” ifadesinin manzum hali şöyledir:

O gül-ruhsârun ol nâlendesi kim kaddi ey bülbül
Menâr-ı câmî-i güldür ezân-ı ‘andelib ister g. 64/6²¹

Arpaemîni-zâde Mustafa Samî’nin aşağıdaki beytinde de bülbül müezzine ve gül dalı da minareye benzetilmiştir. Aynı yüzyılda yaşayan Câzîm ile Samî arasındaki etkileşimi tespit etmek mümkün olmamakla birlikte aynı kaynaktan beslenen şairlerin birbirlerinden etkilenecek hayaller, mazmunlar kurduğunu söyleyebiliriz. “Bülbül, gül dalı minaresinde müezzin olunca dinleyenlerin kalbinin kulağı gül gibi açılmış olur.” şeklinde düzyazıya çevirdiğimiz beyitte tenasüp (şâh-i menâr, mü’ezzin, andelib, gül, şüküfte, gûş-i kalb-i sâmi) teşbih (şâh-menâr, müezzin-andelib), mecaz (gûş-i kalb-i sâmi) ve hüsn-i talil (dinleyenlerin kalbinin kulağının açılması bülbülün müezzin olmasına bağlandığı için) sanatları ilgi çekicidir.

Olıcak şâh-i menârında mü’ezzin ‘andelib
Gül gibi eyler şüküfte gûş-i kalb-i sâmi’i k. 41/16²²

Başta Hayalî ve Revanî olmak üzere daha önceki şairlerin beyitlerinden ilham alınarak söylendiğini tahmin ettiğimiz Ahmed Neyli’nin aşağıdaki beytinde de aynı teşbihler vardır. “Nevâ-yı bülbül ve gül-deste” terimleri musikide birer makam adı olup zengin çağrışımlarla beyitte yer alırlar. “Gül dalını minare ve gül câmî’ini çimen (bahçe) sanma. Bülbül nağmesiyle, o güldestede (makamında) ezan okuyor.” ifadesinin beyit hâli şöyledir:

Menârî gül-bün ü gül câmî’i çemen sanma
Nevâ-yı bülbül o güldestede ezân okunur g. 66/2²³

Diyarbakırlı Lebib’in *Divânı*’nda da konumuzla ilgili üç beyit ve bir rubai yer almaktadır. Lebib de şimdiye kadar anlatmaya çalıştığımız hususları (benzetmelikleri) tekrar etmiştir. Özellikle cuma ve bayram günlerinde câmide yapılan dini ibadetlerin bitkiler (gül bahçesi) ve hayvanlar (bülbül, kumru, fahte vs.) âlemine teşmil edilerek şiirsel dille ifade edildiğini görüyoruz. Lebib’in bir kasidesinde geçen fakat aynı mevzuyu anlatan birinci beyti ve nesre çevirisi aşağıdadır:

“Üveyik, seher vaktinden beri servi minaresine çıkıp etrafa salâ verdi ve uyuyanları uyandıran oldu.”

Menâr-ı serve çıkdı es-salâ-hvân oldu etrâfa
Seherden fâhte bidâr-sâz-ı huftegân oldu k. 4/25

Şairin konumuzla alakalı ve “Gececi bülbülleri, her gece gül dalı minaresine konup müezzinlerin dilinden (makamında) ezan okuyorlar.” diye çevirdiğimiz ikinci beytindeki “gece bülbülleri” ibaresi ilginçtir.

²¹ Ahmet Özbek, *Seyyid Câzîm Divânı*.

²² Fatma Sabiha Kutlar, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Divânı*.

²³ Kılıç, Atabey, *Ahmed Neyli Divânı*.

Konup şâh-ı menâre giceci bülbülleri her şeb
Mü'ezzinler lisânında ider âvâzeler k. 56/7

Lebib'in "Cennetin gül bahçesindeki gül budağı minaresinde her seher sala okuyan bülbül olmak mümkün müdür?" şeklinde ifade edilebilen üçüncü beyti de aynı benzerlikleri taşır:

Behiştün gülşeninde her seher kâbil midür olmak
Menâr-ı gülbün üzre 'andelibü's-salâ-hânı k. 33/17

Diyarbakırlı Lebib'in "Bahçedeki çiçekler arasında şarkı okuyan bülbülün sesi bugün beni mest etti. Bülbül, gül budağı minaresine çıkararak sanki çiçek câmi'inde müezzinlik ediyor." biçiminde düzyazıya aktardığımız rûbâisindeki "Câmi'-i Ezher" tamlaması tevriyeli kullanılmış olup pek güzel, parlak çiçeklerden oluşan câmi olduğu gibi Mısır'daki meşhur üniversitenin adı olarak da anlaşılabilir:

Gülşende bugün itdi beni mest sadâ
Ezhâr içinde bülbül-i nağme-serâ
San Câmi'-i Ezher'e mü'ezzinlik idüp
Eylendi menâr-ı gülbün üstünde sadâ Rb. 3²⁴

Hoca Neş'et'in mahfilinde Pertev'le yakın arkadaşlık kurup daha sonra araları açılan Şeyh Gâlib'in *Divânı*'nda da içinde 'gül câmi'i, câmi'-i gülşen' geçtiği veya konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz üç beyti tespit edildi. Gâlib'in birinci beytindeki gül câmi'i tevriyeli kullanılmış olup (hem İstanbul'daki câmi hem de gül bahçesi) güzel benzetme ve derin anlamlarla söylenmiş bir beyittir. "Ey padişah (sevgili)! Yüzlerce parçaya bölünmüş bu gönül, senin için gül câmi'idir. Su dağıtan gözüm, gözyaşı ile senin gelip geçtiğin yolu suladı, gel."

Sana gül câmi'i bu sine-i sad-şerhadır şâhâ
Suardı eşk ile sakkâ-yı çeşmim hâk-râhın gel g. 198/2

Aşağıdaki beyitte de birçok sanat kullanılış olup "câmi'-i gülşen" tamlamasıyla hem Gülşenilere ait câmi, hem de gül bahçesi kastedilmiş olabilir. Bahçenin mümtaz olan çiçeği de gül (sevgili)dür. Ya da Gülşenilerin câmi'ini teşrif eden padişah veya Gülşenilerin şeyhidir. Padişahın veya sevgilinin (şeyh) teşrif ettiği câmi'in cemaati mutlu olur. Şairin müstakil "ebyât"ı arasında bulunan beyti ve nesirle ifadesi aşağıdadır:

Çün câmi'-i gülşen ki cemâ'atları şendir
Geçsin ilerü saffa bu mümtâz-ı çemendir eb. 60

"Cemaatleri şen olan gül bahçesi cami'i gibi bu (gül, sevgili), bahçenin seçkinidir, ileri safa geçsin."

Şeyh Gâlib'in aşağıdaki beytinde de "hatib, minber, cemaat, namaz, niyaz, imam" kelimeleriyle tenasüp ve darağacında idam edilen Hallac-ı Mansur ile aşkın sadık sembolü Mecnûn'a telmih yapılmıştır. "Darağacı minberinin hatibine (Hallac-ı Mansur) cemaat olan bizlerin namaz ve niyazına (duasına) Mecnûn (Kays, deli) imam olur." diye aktardığımız beyit şudur:

Biz kim hatib-i minber-i dâra cemâ'atız
Mecnûn olur namâz u niyâza imâmımız g. 110/6 ²⁵

²⁴ İdris Kadıoğlu, *Lebib-i Âmidî*.

Aynı yüzyıl şairi Refî-i Kâlâyî *Divânı*'nda da "gül câmi'i" etrafında söylenmiş beyitler yer almaktadır. Kâlâyî'nin beyitleri de yukarıda zikredilen şairlerin beyitlerini andırır. Beyitlerdeki teşbih unsurları hemen hemen aynıdır. Onun bir kasidesinden alınan

Her şükûfe bir kad [ü] kâmetle turmuş güyyiyâ
Câmi'-i gülde imâm sünbüllerine hep uyar k. 20/15²⁶

beytinde, gül bahçesi câmiye, sünbüller imama, çiçekler de câmide namaza başlamak için ayağa kalkan cemaate benzetilmiştir. Hem gerçek hem de mecaz anlamıyla "kad ü kâmet" kelimeleri namaza başlamak için müezzin tarafından okunan "kad kâmeti's-salât" ifadesini telmih eder. Tasavvufî inanışa göre de her bir çiçek kendi lisan-ı hâliyle yaratıcısını tesbih eder. Sünbülün imama benzetilmesi ise şekilseldir. Çünkü imamın başındaki sarıgın püskülleri ve renkleri sünbüle benzer.

Yine şairin "sünbül" redifli kasidesinde geçen ve "*Sünbül, gül câmi'inde başköşeye geçip senin güzelliğinin kitabını (Kur'an) okuyup hatmeder.*" şeklinde nesre çevrilebilen beyti de aynı minval üzeredir.

Yine gül câmi'ine sanki olup ser-mahfil
Mushaf-ı hüsnün ider devr ü kırâ'at sünbül k.21/13

Aynı kasidenin üç beyit sonraki "*Sünbül reyhanî hatla yazılan ve sabâ makamındaki hutbeyi, çiçek câmi'inde (Ezher) okuyor.*" şeklinde ifade ettiğimiz beyitte aynı şeyler tekrar ediliyor:

Bir sabâ hutbe ki meşk itmiş o reyhâniden
Ediyor câmi'-i ezherde hitâbet sünbül k. 21/16

Zengin tedarikler uyandıran yukarıdaki beyitte, "sabâ, hutbe, meşk etmek, reyhanî, câmi-i ezher, hitâbet ve sünbül" kelimeleri arasında tenasüp vardır. Sabâ hem bir makam, hem de tatlı esen bir rüzgârdır. Reyhanî, fesleğengillerden bir çiçek adı olduğu gibi bir yazı çeşididir. Bunun karinesi de meşk etmek (yazı alıştırmayı yapmak) ibaresidir. Cami'-i ezher ibaresi de tevriyeli kullanılmıştır.

Refî-i Kâlâyî'nin aşağıdaki beyti de bir önceki beyitle ortak bazı benzerlikler taşır. Hüsn-i talil ve tevriyenin belirgin olduğu beyti şöyle nesre çevirebiliriz: "*Ben çiçek bahçesine mensup olduğum için gönlüm kırmızı bir güldedir (âşıktır). Çünkü bülbül dersini çiçek câmi'inde (Ezher medresesinde) alır.*"

Ben şükûfiyem ki gönlüm bir gül-i ahmerdedir
'Andelîbin dersi zîrâ câmi'-i ezherdedir g. 13/1

Sonuç

Pertev'in bu makaleye bais olan ve anlam bakımından birbirine çok yakın üç beytinden hareketle yapmış olduğumuz bu küçük araştırmada şu neticeye ulaşılmıştır. Müslümanların ibadet mekânı olan câmi ve câmi'in müştemilatından sayılan minber, minare, hutbe, hatip, ezan ve müezzin gibi kavramların klasik şiire nasıl konu edildiği ve hangi benzetmeliklerle şiirde yer aldığı hususu tespit edilmiştir. Buna göre gül bahçesi,

²⁵ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divânı*.

²⁶ Bilal Alpaydın, *Divân-ı Refî-i Kâlâyî*.

câmiye, gül dalı minbere, servi minareye, bülbül hatibe, kumru müezzine benzetilerek mükemmel teşbihler yapılmıştır. Yine bu benzetmeliklerden hareketle İstanbul'da tarihi bir câmi olan Gül Câmi'i isminin çağrışımlarından yararlanılarak hem gerçek hem de mecazî anlamda kullanıldığı örnek beyitlerden anlaşılmıştır. Ayrıca bu benzetmelerin XV. yüzyıldan başlanarak XVIII. yüzyıla kadar yirmiye yakın şair tarafından kullanıldığı tespit edilmiş ancak birbirine nazire sayılabilecek beyitlerin çok az olduğu dolayısıyla klasik şiirde işlenen konuların değişmediği sadece söyleyişin değiştiği hükmü bir kez daha ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Alpaydın, Bilal (2007), *Divân-ı Refî'i Kâlâyî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul:
- Altun, Kudret (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve divânı, (Vâridatü'l-Enîkâ)*, Niğde:
- Avşar, Ziya, *Revânî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim tarihi: 15.01.2015)
- Bektaş, Ekrem (2007) *Muvakkit-zâde Pertev Divanı*, Malatya: Öz Serhat Yayınları.
- Çakır, Mümine (2011), "Kavsi'nin şiirlerinde sosyal hayat", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2(2): s. 105-124.
- Doğan, Muhammet Nur (2002), "Klasik Türk edebiyatında Osmanlı hayatının izleri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul:
- Dilçin, Cem (1999), "Türk kültürünün kaynağı olarak divan şiiri", *Türk Dili*, S. 571, s. 619-626, Ankara:
- Eyice, Semavî (1996), "Gül Camii" *DİA*, C. 14, s. 223-225.
<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=G%C3%BCI+Camii> (Erişim tarihi: 24.02.2015).
- Harmancı, Mahmut Esat (2007), *Süheylî Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpekten, Haluk (1974), *Karamanlı Nizâmî hayatı edebî kişiliği ve divanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ..... (1970), *Nâilî-İ Kadîm Divânı*, İstanbul: Millî Eğitim Yayınları.
- Kadioğlu İdris (2005), *Diyarbakırlı Lebîb hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve divânı*, Malatya: D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayını.
- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Atabey (2004), *Mirzâ-zâde Ahmed Neylî Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- Kılıç, Filiz, *Âştık Çelebi Divânı*, <https://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/info>. (15.01.2015)
- Kurtoğlu, Orhan, *Lebib Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0> (15.01.2015)

- Kutlar, Fatma Sabiha (2004), *Arpaemîni-Zâde Mustafa Sâmi Divân*, Ankara:
- Küçük, Sabahattin (1989), “Bâkî'nin şiirlerinde sosyal hayatın izleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 59, s. 153-166, İstanbul:
- Mengi, Mine (2004), *Mesîhî Divânı*, Ankara: AKM Yayınları.
- Mermer, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbek, Ahmet (2000), *Câzîm Divanı (Edisyon Kritik-İnceleme)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri:
- Şentürk, Atilla (1993), “Klasik Osmanlı edebiyatı ışığında eski âdetler ve günlük hayattan sahneler”, *Türk Dili*, S. 495, s. 175-188, Ankara:
- Tarlan, Ali Nihad (1992), *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ....., (1997), *Necâtî Beg Divânı*, Ankara: MEB.
- Tolum, Mertol, Tanyeri Mehmet Ali (1977), *Nev'î Divânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuğluk, Halil İbrahim (2009), “Edebiyat-Toplum İlişkisi: Lâmekânî'nin bir gazeline göre 17. yüzyıl Osmanlı toplumu”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı I, s. 81-90, Ankara:
- Yıldırım, Ali (2009), *Kâmî Divânı*, Ankara: MEB.